

отпускается по 20 руб., а продают же его – по 35 руб., оптовая цена мяса – 160 руб., а на прилавке она – 350. Понятно, почему многие россияне при виде таких цен «вздрагивают». Принимаемые решения правительства и Госдумы о наведении порядка на продовольственных рынках уходят «в песок». Сельского товаропроизводителя не пускают на отечественный рынок.

6. Отсутствие цивилизованного оборота сельскохозяйственных земель. Несмотря на то, что Госдума постоянно принимает поправки к закону «Об обороте сельскохозяйственных земель», в стране преобладают коррупционный рынок земли, посевные площади продолжают выходить из оборота. А причина в том, что эффективно работающий товаропроизводитель не может купить землю, а собственник земельного пая – не может продать.

7. Огромная дифференциация эффективности производства и доходов сельских товаропроизводителей по отдельным регионам нашей необъятной страны. Разница по 10-ти процентным (децильным) группам сельского населения в ресурсах наименее и наиболее обеспеченных домохозяйств по всей совокупности составляет более чем 10-ти кратную величину. Если в первой группе на члена домохозяйства в месяц приходится 1227 руб., то в десятой – 12395 руб. Причем, в 55,6% сельских домохозяйств (1-5гр.) уровень среднестатистических ресурсов не достигает прожиточного минимума. За чертой глубокой бедности, за которую у нас принято считать доход менее половины прожиточного минимума, проживает 24,7% сельского населения.

К числу причин продовольственного кризиса в стране следует отнести переход сельского хозяйства преимущественно в мелкотоварный сектор, отсутствие цивилизованной снабженческо-сбытовой кооперации.

Словом, продовольственный кризис достиг «точки невозврата», когда восстановление отрасли без существенной государственной поддержки становится невозможным. Но, похоже, наш финансово-экономический блок в правительстве, присвоивший себе право формировать аграрную политику страны, не думает выводить сельское хозяйство из тупика, оказывать ему государственную поддержку. Так, бывший вице-премьер правительства, министр финансов А. Кудрин, признанный лучшим министром финансов мира, заявлял: «Поддержка сельского хозяйства не способствует развитию конкуренции внутри страны и делает беспомощными наших производителей на внешнем рынке». Это невероятная некомпетентность, если не сказать глупость. К решению продовольственной проблемы нужно отнестись со всей серьезностью.

Я.А. Федоренко

СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПРОБЛЕМИ

Більше третини населення сучасної України проживає у сільській місцевості. Із давніх-давен селянство виступає рушійною силою суспільних

перетворень, соціальним прошарком, що є виразником суспільнозначущих інтересів, носієм української державності та духовності. Проте соціально-економічні проблеми сучасного українського селянства, його реальний правовий статус і стан суперечать такому твердженню.

Суспільні перетворення, що відбулися в українській державі за останні два десятиріччя, не сприяли виведенню селянства на високий рівень життя, а навпаки стали причиною різкого його падіння. Хоча часто провладні партії говорять про необхідність радикальних змін в українському селі, далі голосних заяв та половинчастих реформ справа не йде. Натомість складається враження, що про реальний стан українського села владним структурам або не відомо взагалі, або відомо, але зовсім мало і тому останні проводять непопулярні серед селян реформи, зовсім не піклуючись про поліпшення соціального клімату сільської місцевості та перетворення української на квітучу економічну та духовну скарбницю України.

Суспільні зміни, які проходять в українському селі у ХХІ столітті – актуальна тема, що цікавить багатьох дослідників. Література, присвячена обраній нами для вивчення темі, є надзвичайно чисельною і різноманітною в усіх можливих відношеннях та аспектах: публіцистика, монографії тощо. Зокрема, специфіку життя сучасних селян вивчали такі дослідники, як О. Гончарук, В. Амбросов, В. Андрейцев. Різні аспекти розвитку сучасного селянства досліджені О. Юрчишиним, І. Бородіною, М. Прокопою, С. Злупком. Проте практично відсутні праці, в яких запропонована нами тема розглядалася б комплексно. Автор статті ставить за мету дослідити динаміку суспільних перетворень соціального сектору українського села, зосередивши свою увагу насамперед на його проблемах.

У ХХІ столітті в українському селі з'явилися нові соціальні групи. Верхівку піраміди становить так звана бюрократична група, яка складається з голови сільської ради, директора колишнього колгоспу (нині акціонерного сільськогосподарського товариства), директора лісгоспу (тепер ТзОВ) тощо. Ці люди отримали у своє майже безконтрольне розпорядження наявне майно села як адміністративної одиниці та села як одиниці господарчої, а також землі та урядові кредити.

Другу групу складають сільські підприємці – фермери, власники невеличких крамничок, маршрутних таксі, перекупники, тобто так звані дрібні сільські підприємці. Третю – державні працівники села: вчителі, медики, працівники комунальних установ тощо. До четвертої групи належать ті, хто заробляє на прожиття виключно власною працею на землі, вирощуючи продукти для власного споживання, на обмін або для дрібного продажу, який здійснюється як власними силами сім'ї, так і через перекупників. Ці люди також працюють за натуральні продукти та гроші у фермерів та в колгоспах, лісгоспах. Їх можна назвати найбільш незалежними, але незалежними вони є тільки через свою крайню бідність. До цієї групи можна зарахувати і сільських пенсіонерів, які, отримуючи мізерні державні грошові забезпечення, продовжують працювати доти, доки їм дозволяє здоров'я і навіть довше [1].

Окремою групою, номінально незалежною від держави, є сільські священники, які, не отримуючи

заробітну платню, є доволі забезпеченою категорією сільського населення. Їхній дохід залежить від того приходу, який отримує ця група, від розподілу на вищих рівнях церковної ієрархії.

Найболючішою проблемою майже всіх категорій населення є проблема працевлаштування у рідному селі, так і поза його межами. Реалії сучасного українського села свідчать про звужений спектр працевлаштування. Економісти виокремлюють багато причин виникнення безробіття в сільській місцевості. Однією з основних є те, що під час реформування аграрного сектору багато колективних господарств розпалися, а нових на їхньому місці не сформувалося. Внаслідок цього значна частина робочої сили залишилася незадіяною у виробництві. Без роботи опинилися пастухи, комбайнери, доярки, свинарки, трактористи та інші працівники. Більшість із них прийшли до центрів зайнятості з надією знайти хоча б якусь роботу. Продуктивні фермери, які могли б забезпечити розвиток високопродуктивного сільського господарства і таким чином надати більше робочих місць для сільського населення, за рік-два „не стають на ноги” через добре відомі причини: дороге паливо, кредити лише під великий відсоток або застава майна чи врожаю та державні податки забирають значну частину прибутку тощо [2, 177].

На сьогодні тисячі осіб в Україні мають статус безробітного. Так, якщо до 2007 р. спостерігалася тенденція до зростання чисельності економічно активного населення та зайнятих у сільській місцевості, то вже з 2008 р. спостерігається тенденція до зменшення. Від 2007 р. рівень зайнятості починає поступово знижуватися. Зокрема, до 2008 р. знизився на 0,3%, а до 2009 р. – на 0,4% [3, 349; 4, 375; 5, 374]. Тенденція продовжує зберігатись і в 2012 р.

Таким чином, через звужений спектр можливостей працевлаштування відбувається інтенсивна міграція освіченої й конкурентоспроможної частини селян, погіршується забезпеченість працівниками агропромислових та інших підприємств і закладів, розташованих у сільській місцевості. Посилюється небажання молоді постійно проживати на селі і шукання „кращої долі” поза його межами.

Зауважимо, що протягом кількох останніх десятиліть спостерігається стійка міграція сільського населення у місто. Мотиви її різноманітні: ширші можливості для працевлаштування, кращі побутові умови, задоволення культурних потреб. З другої половини 1980-х років міграція сільського населення дещо стабілізувалася. У 1990-х роках у зв'язку з погіршенням рівня життя міського населення окреслився зворотний міграційний потік – з міста до села. Загалом українське село за останні 50 років унаслідок міграції втратило понад 10 млн. осіб, тобто щороку з села виїжджало 100 тис. осіб. Унаслідок цього сільське населення не тільки зменшилося, а й значно постаріло. Особливо складна демографічна ситуація у Чернігівській, Хмельницькій, Житомирській, Київській, Вінницькій областях.

До цих проблем додається і погане ресурсне забезпечення, що унеможливує оздоровлення сільської соціальної сфери та призводить до руйнування, тимчасового закриття або ліквідації інфраструктури сільської місцевості, збільшує кількість об'єктів з недокомплектованими штатами. Зокрема, частка клубів, дитячих дошкільних закладів,

загальноосвітніх шкіл, бібліотек, фельдшерсько-акушерських пунктів, лікарень та амбулаторій, що вимагають капітального ремонту і перебувають в аварійному стані, досягла 47,9%. Не відповідає потребам просторове розміщення закладів інфраструктури [6, 21].

Частка сіл із чисельністю жителів 1000 осіб і більше, де немає дитячих дошкільних закладів, становить 24,1%. Стаціонарних закладів охорони здоров'я і культури, а також пересувного обслуговування не мають, відповідно, 3,0 та 2,2% поселень з населенням 500 осіб і більше. Частка сіл без загальноосвітніх шкіл, де мешкало 50 і більше дітей 7-15 років, підвищилася до 6,4%. Перебуваючи на обліку, об'єкти подекуди не експлуатуються: таких дитячих дошкільних закладів, наприклад, налічується 29,8% [6, 9].

Доступність об'єктів ослаблюється згортанням та браком технічних засобів для виїзного обслуговування, погіршенням транспортного сполучення, незадовільним рівнем телефонізації (швидкому вирішенню останньої з перелічених проблем щодо соціально-культурних об'єктів допоможуть лише цільові видатки державних і регіональних фондів). Відсутність необхідних підприємств і закладів соціального призначення не дозволяє комплексно розвивати системи розселення, розширювати сферу прикладання праці, підвищувати привабливість сільського способу життя, а отже сприяти подоланню негативних тенденцій працересурсного забезпечення агропромислового комплексу, згладжуванню різких територіальних відмінностей у рівнях життя населення

Обмеження соціальних видатків підприємств і організації, зuboження населення, нерозвинутість кредитних механізмів викликали скорочення житлового будівництва, зокрема, індивідуального. Від початку 1990-х років обсяги введення в експлуатацію житла з розрахунку на 1000 осіб знизились у 2,8 рази. Що стосується соціально-культурної інфраструктури, створення та утримання якої в сільській місцевості доцільно фінансувати переважно за кошти бюджету і роботодавців, то у 2001 р. введення в дію дитячих дошкільних закладів, клубів і будинків культури, амбулаторно-поліклінічних закладів, лікарень, шкіл становило 1,0 – 11,0% від рівня 1990 р. [8, 15].

Згортання мережі об'єктів торгівлі та ресторанного господарства, практично повне руйнування служби побуту (її інфраструктура відсутня в 92,7 - 97,5% поселень) стали закономірною реакцією на стрімке падіння платоспроможного попиту і не компенсувалися поширенням легальних форм підприємництва.

В умовах економічної нестабільності розробка програм соціального розвитку ще не гарантує їх успішного виконання. Прикладом тому слугує регулювання житлово-комунального господарства. Незважаючи на вищу забезпеченість селян житлом (водночас 8,2% будинків порожні або використовуються сезонно; загальна житлова площа включає велику частку допоміжних приміщень), благоустрій житлового фонду та регіональних систем розселення досі є незадовільним, а показники обладнання комунальними вигодами зростають повільно [9, 27].

Забезпеченість селян медичними закладами та кадрами, обсяги та доступність лікарсько-профілактичних послуг не відповідають потребам і нормативам, багато закладів розміщуються у штучно

приспосованих приміщеннях. Велика частка апаратури (рентгенівська, для стерилізації та дезінфекції, лабораторної) у 2 - 3 рази перевершила свій технічний ресурс і застаріла морально. Сільських жителів обслуговує переважно середній медичний персонал. Бракує лікарів загального профілю, зокрема педіатрів, а також „вузьких” спеціалістів: гінекологів, стоматологів.

Реформа охорони здоров'я, розпочата в Україні, доводить селян до паніки. За задумом її авторів, мусить відбутися оптимізація лікувальних закладів, тобто приведення кількості ліжок-місць та медичного персоналу у відповідність до чисельності населення. У невеличких селах лікарні мають бути розформовані й замінені на фельдшерсько-акушерські пункти, фактично медпункти. Вчасно доставити мешканця села до районної лікарні має вдосконалена служба „швидкої допомоги”. Реформатори обіцяють: після їхніх перетворень карета доїжджатиме до хворого впродовж 20 хвилин навіть у найвіддаленіший куточок – цим обіцянкам мало хто із сільського населення вірить.

Оптимізація медзакладів іде вже зараз, і не тільки в пілотних (обраних для апробування нової системи) областях – Вінницькій, Дніпропетровській та Донецькій. У Бахмацькому районі Чернігівщини готують до закриття лікарні в селах Фастівці, Рубанка та Григорівка. Те саме діється на Львівщині. У селі Підкамін'ях без згоди громади ліквідували пологове відділення. Селян прирікають добиратися до районних лікарень самотужки на відстань до 100 км в обидва боки.

Мало хто із реформаторів прислуховується до того факту, що розташування закладу на відстані 5 км знижує частоту звертання пацієнтів на 40%, а понад 10 км – у три рази.

Погіршення стану здоров'я сільського населення супроводжується зменшенням реєстрованих показників захворюваності й охоплення його профілактичними оглядами, підвищуються рівні термінової госпіталізації та смертності в позастанціонарних умовах.

Рівень прибутків та якість життя населення сільської місцевості безпосередньо залежать від стану культурно-освітнього комплексу, що відіграє важливу роль у формуванні світогляду, піднесенні інтелектуального рівня та професійно-кваліфікаційних характеристик. Село зробило „головний внесок” у скорочення суспільного дошкільного виховання: частка дітей, які відвідували дошкільні заклади, серед усіх їх потенційних вихованців за 1990-2001 рр. зменшилася від 43 до 18%. Від початку 1990-х років кількість закладів скоротилася на 31,7% [10, 13]. Тенденція продовжувала зберігатись і у 2000-х роках. Це дало негативні результати.

Народжуваність в Україні поступово з кожним роком зростає. У 2009 р. вона вийшла на показник 1995 р. – 512,5 тис. немовлят. Вже зараз у багатьох селах, де функціонують дошкільні навчальні заклади, молоді батьки не можуть влаштувати дитину до садочка через нестачу місць.

Щодо середньої освіти в сільській місцевості, то тут також виникли проблеми. Керівництво Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України оголосило проведення радикальної освітньої реформи. Особливо спричинила паніку фраза про необхідність закриття 606 шкіл, де навчається до 10

дітей. Про ліквідацію україномовних шкіл на Донбасі чула вся країна, але й в інших регіонах триває „приведення кількості працівників освіти у відповідність до кількості учнів”. Уже зараз у малих селах лишають тільки класи початкової школи. Старшим доводиться їздити на навчання за багато кілометрів.

Слід відзначити, що дитяче життя в селі – це ще й щоденна допомога батькам у господарстві. За умови кількох годин на дорогу до школи й назад, ні про яке успішне навчання вже не йдеться. Натомість розрекламована Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України програма „Шкільний автобус” наразі лишається обіцяною.

У Міністерстві стверджують, що до 2022 р. кількість випускників шкіл не зросте через низьку народжуваність у попередні роки. Практика засвідчує протилежне. Отже, в найближчому майбутньому тих класів, які лишає селянам МОНа молодьспорту України, просто бракуватиме для нового покоління першокласників [11].

Будні сільського вчителя – це зима і клас, температура в якому не набагато перевищує вуличну. Школі, якій за інструкцією мають виділяти для опалення 360 тонн вугілля на зиму, реально районне управління освіти виділяє їх тільки 60, а решту закриває магічною відпискою „немає фінансування”.

Важливою причиною гіршої якості знань випускників сільських шкіл є істотні недоліки матеріально-технічної бази навчально-виховного процесу. Якщо в міських поселеннях 87,1% шкіл мають спеціалізовані кабінети з фізики, то на селі – 71,9%, з хімії, відповідно, – 81,9 і 53,0%, біології – 76,4 і 48,8%, іноземної мови – 78,6 і 41,7%, основ інформатики й обчислювальної техніки – 60,9 та 23,7%. Комп'ютерами оснащено лише чверть шкіл; кабінет із інформатики налічує в середньому 10 комп'ютерів, тоді як кожен із старших класів – 18 учнів. Бракує навчальної літератури: підручники в сільських школах становлять 36,1% книжкового фонду бібліотек (проти 47,1% – у містах) [12, 43].

Отже, соціальні перетворення у сучасному українському селі породжують багато проблем. Через звужений спектр можливостей працевлаштування та незадовільну якість середовища життєдіяльності відбувається інтенсивна міграція освіченої й конкурентоспроможної частини селян, погіршується забезпеченість працівниками агропромислових та інших підприємств і закладів, розташованих у сільській місцевості. Посилюється небажання молоді постійно проживати на селі. Стрімке обмеження доступності й низька якість послуг соціальної сфери, особливо гострі проблеми із медичним обслуговуванням та дошкільною та шкільною освітою, вимагають переглянути та вдосконалити організаційно-економічні засади задоволення матеріально-побутових і соціально-культурних потреб сільського населення. Коригувати стратегію соціальної політики владним структурам потрібно відповідно до розуміння села як важливої територіальної підсистеми суспільства, а пріоритет слід віддати всебічному зміцненню добробуту його жителів.

1. Мельник М. Українське село вчора і сьогодні // Інформаційний ресурс <http://vpered.wordpress.com/2009/08/26/>

2. Заярна Н.М. Безробіття на селі: причини і шляхи

- подолання // Науковий вісник НЛТУ України. – Вип. 21.3, – 2011.
3. Осауленко О.Г. Статистичний щорічник України за 2005 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К. : Вид-во „Консультант”, 2006.
4. Осауленко О.Г. Статистичний щорічник України за 2007 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К. : Вид-во „Консультант”, 2008.
5. Осауленко О.Г. Статистичний щорічник України за 2008 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К.: ДП „Інформаційно-аналітичне агентство”, 2009.
6. Амбросов В.Я. Соціальна сфера села України: регіональний аспект – К.: НДУ. – 2003.
7. Земельний кодекс України (в ред. від 18 грудня 1990 року) // Вісник України. Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №10.
8. Національна програма розвитку агропромислового виробництва і соціального відродження села на 1999-2010 роки (проект) // Економіка АПК. – 1999. – №6
9. Земельний кодекс України (в редакції від 13 березня 1992 р) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №25.
10. Андрейцев В.І. Суверенній Україні – нову „Земельну Конституцію” (концептуальні підходи до підготовки проекту Кодексу законів України про землю) // Земельне та цивільне право України. – 1999. – №8.
11. Калиничук Д. Село знелюднене // Інформаційний інтернет-ресурс: <http://tyzhden.ua/Society/21748>
12. Декрет Кабінету Міністрів України „Про приватизацію земельних ділянок” від 26 грудня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №10.

А.В.Шауренко

КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В 90-Х РР. ХХ СТ.

Крах радянської тоталітарної системи відкрив нові можливості для розвитку національної культури. З проголошенням політичної незалежності України, культурна сфера позбулася прокрустового ложа марксистсько-ленінських догматів, політичної цензури та ідеологічного диктату. Тому в сучасних умовах досить актуальним є дослідження, що стосуються культурної сфери України, зокрема, висвітлення розвитку культури на селі.

Автор статті ставить за мету на основі аналізу фактичного матеріалу простежити особливості культурного розвитку українського села в 90-х роках ХХ ст.

Національні проблеми, різні аспекти культурного розвитку сільських жителів знайшли висвітлення у сучасних наукових розробках [7; 8; 10; 13] Дослідженню культури сільських регіонів сприяють статистичні дані [11-12], а також матеріали періодичних видань [1-6], що містять інформацію про побут та дозвілля сільського населення.

У сільській місцевості проживає приблизно третина населення сучасної України. Село не тільки виконує функцію продовольчого забезпечення держави, а й залишається носієм і продовжувачем самобутніх матеріальних, культурних моральних надбань і традицій минулих поколінь.

Будинки культури, клуби, бібліотеки, музеї та кінотеатри були і залишаються основним місцем культурного відпочинку та мистецького аматорства у селах, селищах, малих містах України. Розгалужена мережа цих закладів була створена переважно за часів

СРСР. Ця частина радянської культурної спадщини залишається нині головною інституційною базою культурного розвитку у невеликих містах та селах.

Загальною тенденцією стало погіршення забезпеченості сільського населення закладами культури. Постійно зменшувались обсяги введення в дію об'єктів соціальної інфраструктури в сільській місцевості. Якщо в 1990 р. було збудовано загальноосвітніх шкіл на 60,8 тис. учнівських місць, то в 1995 р. – лише на 17,7 тис., у 1999 р. – 11,7 тис., а в 2000 р. – на 8,6 тис. На початок 1999 р. школи (14 990 закладів) мали 52 % сіл, дитячі дошкільні заклади (9422) – лише 33 % сіл, клуби та будинки культури (18 062) – 63 % сільських поселень. У 2003-2004 рр. було відкрито відповідно лише 7,2 і 6,9 тис. нових учнівських місць. Динаміка розвитку дошкільних закладів характеризується такими цифрами: у 1990 р. було створено 19,7 тис., в 1995 р. – 3,1 тис., 1999 р. – 0,3 тис., 2002 р. – 0,2 тис., 2004 р. – 0,1 тис. місць [10, 292].

Краще забезпечені села, що були центральними садибами господарств, гірше – „бригадні” та інші поселення. Щоправда, частина селян могла користуватися культурно-освітніми закладами, розташованими в сусідніх поселеннях.

Культурне обслуговування сільських мешканців у 1990-ті рр. традиційно забезпечувалося будинками культури, клубами, бібліотеками. Мережа цих закладів переважно зосталася ще з радянських часів. Через суцільну комерціалізацію галузі селяни практично втратили можливість користуватися кінематографом. Якщо в містах розгорталася мережа комерційних центрів дозвілля (інтернет-кафе, комп'ютерні центри), то в сільській місцевості ці заклади були практично відсутні. Особливо різко скоротились обсяги спорудження клубів, будинків культури: в 1990 р. – 32,1 тис., в 1995 р. – 4,0 тис., 1999 р. – 1,2 тис., 2000 р. – 1,0 тис. місць.

Робота більшості клубних установ обмежувалася лише навчально-репетиційною діяльністю художніх колективів та підготовкою масових заходів, скорочувалася кількість відвідувачів і знизилася мазовитість художньої самодіяльності. Проте відомі й позитивні зрушення в реорганізації закладів культури. Наприклад, будинок культури села Зеленьків, що в Тальнівському районі Черкаської області, впродовж багатьох років вважається зразковим. Саме тут почали проводити перші районні конференції, сюди привозили гостей, щоб використовувати організацію цього закладу як взірць. Навіть сьогодні ця установа вражає архітектурною довершеністю та й нинішнім модерновим проектам не поступається [4, 4].

В 90-х роках ХХ ст. будинки культури, клуби та бібліотеки склали близько 80% із приблизно 40 тисяч державних і комунальних закладів культури, в них працювало до 50 тисяч працівників. Мережа цих закладів культури належала місцевим громадам або ж районним чи обласним органам місцевого самоврядування й утримувалась з місцевих бюджетів.

Один з авторів „Нарисів української популярної культури” так описував сільський клуб кінця ХХ ст.: „При слові „клуб” пересічний українець, городянин у другому, а то й першому поколінні, згадує передусім неодноразово бачені будівлі на центральних площах сіл та маленьких провінційних містечок – дво-, а то й одноповерхові, схожі одна на одну своїм поєднанням ознак колишньої (запроектованої) урочистості та